

Jméno Maxe Webera se nejčastěji spojuje se sociologickým rozbořem světových náboženství, zejména s analýzou vztahu protestantské etiky a kapitalismu, v poslední době pak s výzkumem byrokracie a různých forem moci. Dokumentem jeho velkého zájmu o význam politiky a o profesionalizaci politiky je jeho pojednání *Politika jako povolání*, které bylo jako jedno z mála přeloženo do češtiny. Méně známé jsou u nás jeho úvahy o metodologii sociálních věd a z nich zejména spis *Věda jako povolání* z roku 1918.¹ V něm vyjádřil — po svém způsobu — v nejhutnější podobě smysl vědy v soudobé civilizaci a kultuře. Dnes, kdy uplynulo od zveřejnění *Vědy jako povolání* téměř půl století a kdy se pod tlakem rozvoje exaktních metod ve společenských vědách vracíme zdánlivě paradoxně znovu k novému promýšlení významu takových pojmů jako je „řízení“, „rozhodování“, „kritérium“, „rozhodovací funkce“, „společenská manipulace“, nebude na škodu, když seznámíme naše sociology s rozsáhlou polemikou o funkci společenských věd, která začala slavným Methodenstreitem mezi C. Mengerem a G. Schmollerem v 80. letech minulého století, a svým způsobem vyvrcholila *Vědou jako povoláním* M. Webera a odezvou na tuto studii. Nejde při tom o akademický spor — i když se právě akademiků týkal —, nýbrž o jednu z nehlubších otázek současnosti, to jest o místo vědy v celku života jednotlivce i společnosti, o vztah odbornosti a demokracie a o problém vědeckého řízení společnosti.

Pro soudobou sociologii měla tato polemika i další význam. Přispěla k formování teorie o sociálním jednání a lze říci, že bez ní by sociologické systémy T. Parsonse a také R. K. Mertona měly jinou podobu. Není rovněž náhodou, že v minulém roce byl znovu vydán více než 80 let sta-

rý Mengerův spis *Untersuchungen über die Methoden der Sozialwissenschaften und Politischen Ökonomie ins besondere*.

Cílem tohoto článku je především zasadit Weberovu úvahu do kontextu evropského sociologického myšlení konce 19. a začátku 20. století a ukázat na odezvu, kterou vyvolala. Poznání metodologických stránek jeho díla je do jisté míry klíčem k pochopení jeho sociologických teorií, bez jejichž znalosti nelze rozumět soudobé sociologii v Západní Evropě a ve Spojených státech.

I.

V 19. století došlo v Německu k vyrovnávání a vzájemnému prolínání dvou velkých sociálně filosofických proudů, které se v pozměněné formě projevovaly i v našem století: hegelianismu a historické školy, která byla reakcí na Německu cizí a neorganické osvícenství. Ke konci století proniklo však toto osvícenství, v pozměněné podobě, do ustáleného složení německého filosofického pole. Obnovený Kant a s rozvojem přírodních věd spojený pozitivismus se vklínili do německého myšlení. Tak byla tato země jevištěm utkání čtyř tak výrazných filosofii, o kterých můžeme oprávněně tvrdit, že v pozměněných podobách trvají dodnes. Všechny čtyři směry měly svůj zvláštní postoj k otázce vztahu mezi teorií a praxí. První dva zdůrazňovaly těsné sepectí, ne-li přímo jednotu praxe a teorie. U filosofů a sociologů navazujících na Hegela bylo vždy zdůrazňováno, že teorie a praxe jsou jen dva aspekty jednoho a téhož totálního sociálního procesu; historická škola se svým důrazem na organičnost, přirozenost historie, která je konec konců vytvářena něčím, co není racionální povahy, byla proti „chirurgickým“ zásahům do společnosti. Odmítala vlastně po-

¹ *Wissenschaft als Beruf*, přednáška z roku 1918; vydána u Dunckera a Humblotta v Mnichově 1919

— později otištěna v *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, J. C. B. Mohr (P. Siebeck) 1922.

litickou „teorii“. Každý politický čin měl nenásilně dorůst a neměl být proveden před svou dobou.² Nespokojenost liberálů s danou situací a jejich snahu o přeměnu společnosti odmítala s poukazem na nepřipravenost doby.³ Kant obojí, tj. poznání skutečnosti a jednání, ostře oddělil a přitom zdůraznil, že teoretické poznání samo o sobě k činu nevede. Také z něho jednoznačně vždy nevyplývá jen určitá akce. Pozitivisté byli přesvědčeni, že stále se zvětšující množství pozitivních znalostí nám bude stále víc a více umožňovat racionálnější zásahy do reality. Pokud tedy prozatím máme neúspěchy v naší sociální praxi, pokud se nám nedaří vybudovat racionální sociální technologii, je to proto, že máme stále málo znalostí o objektivní sociální realitě. Teorie je zde zárukou úspěšné praxe, a z ní, až bude dosti propracovaná, budou jednoznačně vyplývat naše činy. Jestliže i pak se občas vyskytne neúspěšný praktický čin, bude to hlavně následek omylu v poznání.

Taková byla asi situace, když došlo k utkání mezi Mengerem a Schmollerem⁴. Schmoller zastupoval první dvojici, především konzervativní historismus, jenž byl spojen s odporem vůči ostrému oddělení teoretických částí politické ekonomie od částí praktických a s přesvědčením o „etičnosti“ politické ekonomie. Na druhé straně stál Menger se svým kritickým poměrem vůči historické metodě v politické ekonomii, který jakoby strukturálně souvisel s názorem, že mezi praktickými a teoretickými vědami je v logickém slova smyslu nepřeklenutelný rozdíl. Polemika skončila tenkrát vítězstvím Mengerovým, tedy úspěchem pozitivismu, neboť Menger byl přesvědčen o tom, že politická ekonomie je vůči politicko-ekonomické praktické vědě v téměř poměru,

jako fyziologie vůči medicíně jako praktické vědě. K této polemice došlo v osmdesátých letech minulého století a přesto, že historická škola národohospodářská trvala na svém etickém přístupu k politické ekonomii, všude jinde v Evropě bylo přijato stanovisko Mengerovo.⁵ Ovšem je nutno zdůraznit, že tenkrát nešlo výlučně a hlavně o tento spor, nýbrž především o poměr historické a nehistorické metody v sociálních vědách, zvláště v politické ekonomii. Poměr teorie a praxe se stal středem pozornosti až teprve v dalším velikém německém Methodenstreitu, když Verein für Sozialpolitik uspořádal o tom veřejnou diskusi a když právě Max Weber při změně redakce časopisu Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik roku 1904 napsal svůj známý článek: *Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*.

Přes Schmollerův požadavek, aby politická ekonomie byla vědou etickou, už v devadesátých letech se ozývaly mezi německými vědci hlasy proti směšování vědy a politiky. Nebyli to jen ekonomové, sociologové nebo právníci, stojící mimo Verein, nýbrž i uvnitř Vereinu samého vzniklo dvojí stanovisko.

Celková situace byla v tomto sporu asi taková: jeden směr byl proti politickým názorům a linii Vereinu vůbec, bojoval proti katedrovému socialismu. To byli většinou liberalističtí ekonomové a z jiných důvodů i marxističtí ekonomové. Druhou velkou skupinu tvořili ti, kteří sice souhlasili se sociálně politickými názory Vereinu, avšak žádali z metodologických důvodů oddělení politiky od vědy.⁶ Max Weber v jisté době patřil mezi tuto skupinu jak politicky, tak pokud jde o názor na metodologii. Zůstal jistě do konce svého života stoupencem směru, jenž odděloval poznání od hodnocení, ne-

² Nejlépe to bylo vidět ve sporu mezi Savignym a Thibautem. Dobrý přehled o celé otázce je u Albiona W. Smolla: *Origins of Sociology*, Chicago 1924.

³ „Historická škola“, ať již národohospodářská nebo právní, vždy vytýkala liberálům, že jsou utopičtí – že odtrhují ideál od skutečnosti. To je znát např. i u F. Lista: „Podle našeho názoru je ta forma vlády nejlepší, která odpovídá duchu a poměrům národa a zvláště vývojovému stupni, na kterém stojí“. *Das nationale System der politischen Ökonomie*, 2. vyd. předmluva str. LXVI.

⁴ Carl Menger: *Untersuchungen über die Methoden der Sozialwissenschaften und Politischen Ökonomie ins besondere*, 1883; C. Menger: *Die Irrthümer des Historismus*, 1884. – Gustav Schmoller:

Zur Methodologie der Staats- und Sozialwissenschaften, Schmoller's Jahrbücher 1883.

⁵ Svědčí o tom také např. i jedna z nejlepších starších knih o metodách politické ekonomie – John Neville Keynes: *The Scope and Method of Political Economy*, 1891. „... zdá se jasné, že není důvodů, proč bychom nemohli popisovat ekonomické jevy, aniž bychom je hodnotili, aniž bychom vyslovili svůj soud o jejich etické hodnotě, nebo aniž bychom stanovili cíle pro hospodářský vývoj ...“, str. 38, a dále: „... tak jako psychologie uznává existenci a působení morálních motivů, aniž by je eticky hodnotila, tak i politická ekonomie může uzнат existenci etických motivů v hospodářském světě, aniž by se stala etickou vědou“, str. 45.

boť ještě roku 1917 napsal do časopisu Logos⁷ opět příspěvek, který byl novou upřesněnou obhajobou téhož stanoviska, jež zastával už roku 1904: *Der Sinn der „Wertfreiheit“ der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*.

Na počátku své akademické činnosti měl však Weber na celou tuto věc názor poněkud jiný než roku 1904. Lze to dobře poznat z jeho nástupní řeči ve Freyburku z roku 1895, jež měla název: *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftslehre*⁸, v níž národohospodářská nauka a národohospodářská politika stojí na jedné úrovni. Proneseme-li hodnotící soud, je to stejně oprávněné a stejně „hodnotné“ jako kauzální výklad a empirická analýza. Měřítka a hodnoty nelze získat ovšem z vědosloví, ta jsou v nás, v lidech:

„Politická ekonomie jako vykládající, vysvětlující a analyzující věda je mezinárodní, avšak jakmile má hodnotit, je vázána na ty projevy lidství, jež nalézáme v naší vlastní podstatě“.

Dále pak napsal:

„Národohospodářská politika německého státnictví, právě tak jako měřítko hodnot německého národohospodářského teoretika, mohou být jen německé“.⁹

Jak naprosto odlišně psal Weber později právě o těchto věcech! Z uvedených slov čiší celé ovzduší nacionalistického a imperialistického Německa z konce XIX. století a začátku XX. století, kterému podlehl i německá sociální demokracie. Nalezlo mezi členy Vereinu své stoupence a Weber sám se dovedl z něho vymanit jen pozvolna. Změna jeho politických názorů znamenala i změnu hlediska na funkci politické ekonomie a na poměr teorie a praxe v sociálních vědách.

Když po dvaadvaceti letech ve svém článku v časopisu Logos psal o Schmollerovi, odsoudil vlastně i sám sebe:

„Příznivé hledisko profesora Schmollera na katedrové hodnocení se mně jeví jako ohlas veliké doby, již on a jeho přátelé pomáhali tvořit a je to pro mne zcela pochopitelné. Avšak myslím, že i jemu mohlo být jasné, že se změnily na příklad čistě věčné poměry pro mladší generaci. Před

40 lety byla rozšířena v kruzích určených naší disciplíně víra, že v oblasti prakticko-politického hodnocení může být jediným správným stanoviskem tzv. etické hledisko. To však, jak lze lehce zjistit u obhájců hodnocení na katedře, dnes už neplatí. Nejsou to etické požadavky, jejichž (relativně) přímé postuláty spravedlnosti by byly vyslovovány a na jejichž základech by byla nyní hájena legitimita hodnocení, nýbrž je to pestrá kytice „kulturních hodnot“, někdy ve skutečnosti subjektivní nároky na kulturu, nebo jindy zcela přímo údajné „právo osobnosti“ učitele, jež se skrývají za požadavkem práva hodnotit“.¹⁰

Podle Weberova názoru by byl požadavek důsledného práva hodnocení z katedry jen tehdy úplný, kdyby bylo zajištěno, že všechna stanoviska budou mít zaručeno právo uplatňovat se na katedře. Avšak tak tomu nebylo. Bylo to ostatně ze Schmollerova stanoviska důsledné, považoval-li marxisty a manchesteriány za neoprávněné mít akademické stolice. Sám ovšem nepatřil mezi ty vědce, kteří nedovedli ocenit vědecké zásluhy právě těchto dvou směrů. Weber však minil:

„Právě v tomto bodu jsem nemohl sledovat našeho váženého mistra“.

I když v devadesátých letech byl blízko Schmollerovi, nikdy nesouhlasil s tím, jak postupovali ve svých přednáškách Treitschke nebo Mommsen, a už jako student obdivoval Gneista, jak uměl spojit pevné přesvědčení, o kterém nikdo nepochyboval, s vědeckým, nedemagogickým způsobem přednášení na právnické fakultě. Ovšem ještě nebezpečnější než toto, jak říkal Weber, otevřené „temperamentní“¹¹ hájení a prosazování vlastního politického názoru na katedře bylo podle Webera nepřímé a utajené stanovisko, jež „dávalo mluvit skutečností samotným“.¹²

Universitní studium sleduje podle Weberových názorů dva základně možné účely: a) vštěpovat lidem politické, etické, umělecké, kulturní nebo jiné smýšlení, b) akademické posluchárny mohou plnit své poslání jen odborným školením odborně školenými učiteli, a z toho vy-

⁷ K první skupině patřili národohospodáři Julius Wolf, Ehrenberg, Ludwig Pohle, A. Voigt, k druhé především Max Weber, Werner Sombart, Adolf Weber, Karl Diehl. Do debaty zasáhl i filosofové, např. Eduard Spranger článkem do Schmoller's Jahrbuch-u.

⁸ *Der Sinn der „Wertfreiheit“ der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*. Logos, sv. 7.,

1917. Znovu otištěno v *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1922.

⁹ *Gesammelte politische Schriften*, Mnichov 1921.

¹⁰ Cit. dílo str. 19.

¹¹ *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1922, str. 454. V dalších citacích bude tato kniha označována zkratkou WL.

plývajícím cílem vysokoškolského studia je pak „intelektuální počestnost“ jako jediná možnost¹³. Weber hájil tuto druhou možnost, neboť profesor na vysoké škole mu nebyl vůdcem, nýbrž učitelem, jak napsal ve *Vědě jako povolání*.

„Omyl, jehož se jistá část naší mládeže dopouští, je to, jestliže na to vše odpovídá takto:

Ano, avšak přicházíme do přednášek proto, abychom prožili něco jiného než pouhé analýzy a zjišťování fakt. Spočívá v tom, že hledají v profesorovi něco jiného než to, co se jim předkládá — chtějí vůdce a nikoliv učitele. Avšak my jsme na katedrách jako učitelé.“¹⁴

Weber dospěl k těmto názorům ovšem po rozboru obou možností, a po osobním prozkoumání filosofických předpokladů obou stanovisek našel svou odpověď.

Než bude možno odpovědět na otázku, zda se má nebo nemá ve vysokoškolských přednáškách hodnotit, je podle něho nutno si ujasnit, co vlastně rozumíme pod „hodnotícím soudem a hodnocením“. Sám na to odpovídá takto:

„Pod hodnocením... rozumíme praktická oceňování jevů, jež mohou být našim jedním ovlivněny, jako zavrženíhodné nebo jako žádoucí“.¹⁵

„Se slovem »hodnotící soud« je spjata nekonečné neporozumění a neplodný terminologický spor, jenž nepřinesl nic k ujasnění věci. U hodnotících soudů jde, jak již bylo úvodem řečeno, zcela nedvojznačně o praktické oceňování sociálních skutečností z hledisek etických, kulturních nebo jiných. Že chce věda dosáhnout 1. hodnotných, tj. — logicky a věčně oceňováno — správných výsledků, dále, že chce dosáhnout 2. hodnotných, tj. ve smyslu vědeckého zájmu významných výsledků, a dále, že již výběr látky obsahuje hodnocení, je samozřejmé. Přesto se neustále ve vší vážnosti objevují proti tomu námitky. Neméně pochopitelné je to, že se objevuje silné nedorozumění, jakoby empirická věda nemohla pojednávat o subjektivních hodnoceních lidí jako o objektu, ačkoliv sociologie a v politické ekonomii nauka o hraničním užítu spočívají na tomto předpokladu. Jde však jen a jen o zcela všední požadavek: že vědec má bezpodmínečně oddělovat zjišťování empirických skutečností (včetně zjištěného hodnotícího chování zkoumaných empirických lidí) a své stanovisko prakticky hodnotící, tj. to, jež hodnotí tyto skutečnosti (včetně hod-

nocení empirických lidí) jako potěšitelné a nepotěšitelné. Jde totiž o dva zcela heterogenní problémy.“¹⁶

Historický rozbor ukazuje, že původně byly všechny sociální vědy jen a jen praktické. Jejich jediným cílem bylo vytváření hodnotících soudů o jistých hospodářsko-politických opatřeních státu. Byly „technikou“ asi v tom smyslu, v jakém jsou jí klinické disciplíny lékařské vědy. Tento přístup k objektu těchto věd se postupně měnil, ačkoliv ještě nebylo provedeno důsledné oddělení poznání toho, „co jest“, od toho, „co má být“¹⁷. Má-li se stát politická ekonomie nebo sociologie vědou, musí tato dvě hlediska čistě oddělovat a vždy přiznávat, kdy jí jde jen o poznání a kdy jen o hodnocení. Teoretická (empirická) věda pak ovšem nemůže nikoho naučit, co „má“ dělat, nýbrž jen to, co „může“ dělat, a za jistých podmínek to, co „chce“ dělat.

Abý mohl Weber toto tvrdit, musil se vyrovnat se sociologickým objektivismem — ve smyslu neotického —, jenž hájil myšlenku, že lze poznat objektivně platné zákony společenské jako celek a že lze tedy vlastně předvídat budoucí stavy společnosti. Příkladem takovéhoho objektivismu byla Weberovi Hegelova filosofie dějin a také Comtův zákon tří stadií. Aby se vyhnul etickým následkům sociologického objektivismu, musil, jak je pochopitelné, zdůrazňovat částečnost všeho poznání. Na tomto předpokladu pak spočívá i jeho pojetí oddělování teoretických věd od věd praktických a odpor proti směřování poznání toho, co je, s hodnocením. V článku o objektivitě přímo zdůraznil, že nemůžeme dosáhnout definitivní objektivní analýzy kulturního života:

„Neexistuje nějaká zhola objektivní vědecká analýza kulturního života nebo — snad poněkud úžeji vyjádřeno — není analýza sociálních jevů bez speciálních a jednostranných hledisek, podle nichž jsou, ať již vědomě nebo nevědomě, vybírány předměty bádání a podle nichž jsou také analyzovány a vykládány. Důvodem této jednostrannosti je zvláštnost cílů poznání každé práce sociálně vědecké“.¹⁸

Všechno poznání lidské reality konečným lidským duchem spočívá podle We-

¹¹ WL str. 451.

¹² WL str. 451.

¹³ WL str. 453.

¹⁴ WL str. 547.

¹⁵ WL str. 451.

¹⁶ WL str. 461–2.

¹⁷ WL str. 148.

¹⁸ WL str. 171.

bera na mlčky přijatém předpokladu, že jde jen o část skutečnosti, kterou poznáváme a kterou někdy příliš ochotně pokládáme za celek.

Proti tomu se dříve domnívali, například i členové historické školy národohospodářské, že ideálem sociálních věd je dospět tak daleko, že by se ustavil systém pouček, z nichž by se skutečnost — budoucnost vydedukovala. Proto bylo rovněž tolik pokusů o to, aby se psychologie stala jakousi základnou všech sociálních věd, neboť se předpokládalo, že se může nejlépe a nejrychleji stát deduktivní vědou. Podle míry dedukce v jednotlivých vědách měřil i Schmoller, který byl zaměřen historicky a statisticky (tj. vlastně empiricky), „vědeckost“ jednotlivých věd.

Avšak takovýto ideální stav není vůbec dosažitelný. Sociální vědy se nestanou nikdy úplně deduktivními — to by totiž znamenalo, že by se neobjevovaly nové skutečnosti, jež by bořily dogmatické systémy, a dále, že by nevznikaly nové hodnoty, nové zájmy, nové cíle, jež ovlivňují svým obsahem „vztahování k hodnotám“, tj. výběr a pořádání fakt. Ostatně žádná empirická věda není deduktivní vědou a nemůže se v ni přeměnit.

Starší pojetí poměru poznání toho, co je, a toho, co by mělo být, jež dávalo oběma směrům splynout, vycházelo z myšlenky, že buď a) hospodářský život je řízen nezměnitelnými přírodními zákony, takže poznání těchto nezměnitelných zákonů znamená i poznání toho, co si přejeme, anebo b) hospodářský život je ovládan jednoduše vývojovým principem, takže to, co má být, splývalo s tím, „co se stane“:

„... je tudíž to, co má být, v prvním případě rovno nezměnitelně jsoucím, anebo v druhém případě nevyhnutelně vznikajícímu (unvermeidlich Werdende)“.¹⁹

S tím však Weber nemohl souhlasit, neboť v důsledku toho, že naše poznání je v každém okamžiku partikulární a selektivní, nemůžeme ani ve statickém, ani v dynamickém směru poznat úplně všechny souvislosti a zákonitosti.

Nelze-li tedy „poznat“ to, co má být, z toho, „co je“, znamená to, že každý

poctivý vědec musí vždy upozornit na to, kdy přestává ve své práci analyzovat empirickou skutečnost a začíná projevoval své praktické přesvědčení, jež nesplyvá nutně s etickým, neboť praxe neznamenala pro Webera jen praxi v etickém významu. Právě proto, aby zdůraznil nutnost volby, existenci praktických konfliktů, složitost lidského rozhodování, vyzdvihoval Weber nutnost pečlivého oddělování poznání a hodnocení. Rozhodně ne proto, jak to bývá obvykle chápáno, aby se sám vyhnul vyjádření svého etického, politického, hospodářského a sociálního přesvědčení. Právě naopak, pokládal typ vysokoškolského profesora, jenž chápe svou práci jako odborné školení, jenž zdůrazňuje věcné studium nějakého sociálního konfliktu a jenž neusiluje o to, aby sám navodil svým žákům určité řešení, nýbrž chce, aby každý posluchač předně věděl, o čem vlastně jde v jednotlivých situacích a v jednotlivých návrzích na jejich řešení, za eticky mnohem hodnotnější než „treitschkiány“, jak jim říkal, kteří s universitní katedry přednášejí politické projevy. Kdo znal Weberovo nezakorýtlé zastávání vlastních politických názorů, nemohl pochybovat o skutečném účelu jeho boje proti vysokoškolské politice bismarckovského a vilémovského Německa.

Noetické východisko teorie objektivit sociálních věd musil Weber nutně doplnit i vyjádřením svého soudu o problému hodnot. Empirické pozorování skutečnosti a pokus odvodit z tohoto pozorování etiku vede nutně k „polyteismu“ hodnot, jak to už zjistil Mill:

„Pokud se týče hodnot, nejde jen o pouhé alternativy, nýbrž vždy a všude o nepřeklenutelný smrtelný boj, jako mezi ďáblem a bohem. Mezi nimi není relativizace a kompromisů“.²⁰

„Plodem stromu poznání“, jež je vši lidské pohodlnosti nepřijemný, avšak nutný, je vědění o těchto protikladech a nutnost vidět, že každé jednotlivé důležité jednání a tudíž i život jako celek, jestliže nemá být chápán jako plynutí nějakého přírodního děje a jestliže nemá být vědomě veden, znamená řadu posledních rozhodnutí, jimiž duše, jako u Platona, volí svůj osud, což znamená smysl své činnosti a bytí“.²¹

¹⁹ WL str. 148.

²⁰ WL str. 469.

²¹ WL str. 469–70.

A nejde jen o konflikt těchto posledních hodnot, nýbrž i o konflikt mezi prostředky k stanovenému cíli, nebo o problém, do jaké míry světi určitý cíl prostředky, nebo do jaké míry mají být přijaty nechtěné vedlejší účinky. To vše je rovněž věcí volby nebo kompromisu:

„Není žádného (racionálního nebo vědeckého) postupu jakéhokoli druhu, jenž zde může učinit nějaké rozhodnutí“.²²

Hodnoty jsou Weberovi relativní, jsou vždy vztahem k něčemu, nejsou úplně určovány předměty, zvláště ve sféře kulturní; a protože může být táž skutečnost posuzována a hodnocena jak kladně, tak i záporně, znamená to, že mezi tím, co pokládají lidé za pozitivní hodnoty, je onen stálý boj, který byl nazván J. St. Millem polyteismem hodnot.

„Neboť z kulturního života nelze vyloučit boj. Lze změnit jeho prostředky, jeho předmět, dokonce jeho hlavní směry a nositele, avšak jej samotný nelze odstranit. Může se stát z vnějšího zápasu sobě nepřátelských lidí o vnější skutečnosti vnitřním zápasem milujících se lidí o vnitřní hodnoty a může nahradit vnější donucování vnitřním, nebo se může přeměnit ve vnitřní boj v duši jednotlivce — vždy však tu je a často tím úspěšnější, čím méně o něm víme, čím více má jeho průběh charakter tupého přijímání nebo iluzionistického sebepodvádění“.²³

Nyní je rovněž pochopitelné, proč Weber odmítal teorie, jež chtěly určit objektivně etické hodnoty rozbořen vývojových tendencí a jež nacházely objektivitu kulturních hodnot také na základě teorie „přizpůsobení“. Z částečnosti našeho poznání sociální skutečnosti vyplývalo, že nelze nikdy odhadnout úplně směr sociálního vývoje. V tomto ohledu se neliší sociální skutečnost, jak v jiné souvislosti dokazoval, od objektu jiných věd, například přírodních. Roztříštění balvanu při jeho pádu a směr pádu jednotlivých úlomků, jejich počet, jejich dopad, atd. nejsou o nic méně předvídatelné než chování nějaké lidské skupiny. Proto poměr hodnocení a konstruování směru vývoje společnosti není jednoduchý a obě činnosti nelze spojit v jednu.

„Stále ještě je rozšířen názor, že máme, musíme nebo můžeme odvodit návody pro praktické hodnocení z vývojových tenden-

cí. Avšak i z nejjednoznačnějších vývojových tendencí lze získat jednoznačné imperativy jednání jen pokud jde o nejvhodnější prostředky při daných stanoviscích. Stanoviska samotná nelze však takto získat“.²⁴

Weber ukazuje na příkladu, jak to myslí. Lze si jistě představit používání pojmu „pokrok“ úplně bez hodnocení, avšak většinou tomu tak není. Takový pokrok, jež považujeme za hodnotu, je prostě ztotožněním záměny určitých skutečností s našimi přáními a představami o tom, jaká má budoucnost být. V opačném případě jde o pouhou změnu. Ovšem empiricky lze zjistit v každé situaci představa a perspektiv více. A nejen to: když se na příklad tvrdí, že je pokrokem

„větší diferenciací života, rozšíření jeho možností, jeho rozpětí, nelze empirickým způsobem dokázat, že toto přibývající vnitřní bohatství je pokrokem“.²⁵

Podobně nesouhlasí s přenášením pojmu „přizpůsobení“ do etiky a se slučováním hodnocení s nalezením vhodných prostředků pro dané cíle. (Přizpůsobení zde chápe jako přizpůsobení prostředků cílům.) Především tvrdí, že pojem „přizpůsobení“ je dvojsmyslný:

„Přizpůsobení prostředků k stanovisku v dané situaci (reálpolitika v užším slova smyslu) nebo přizpůsobení jako výběr základních stanovisek se zřetelem na jejich skutečné nebo zdánlivé šance“.

Ovšem tím nejsou vyčerpány všechny možnosti, Weberovi však jde hlavně o tyto dvě.

Celá otázka přizpůsobení má v kulturních vědách význam jen tehdy, když je převedena na poměr a vyrovnání prostředků, účelu a vedlejších účinků.²⁶ A jen tam, kde se hledají prostředky k danému cíli, lze podle Webera hovořit o přizpůsobování:

„Kde se při jednoznačně daném cíli ptáme na vhodné prostředky, jde o otázku, kterou lze empiricky rozřešit. Věta: x je jediným prostředkem pro y, je ve skutečnosti pouhým obrácením věty: po x následuje y. Pojem »být přizpůsoben« nám však nedává — a to je rozhodující — v žádném případě poučení o základních hodnotách, jež pouze zahaluje, jako podle mého názoru nejasný pojem »lidské ekonomie«. Být přizpůsoben je v lidské oblasti podle toho,

²² WL str. 470.

²³ WL 479.

²⁴ WL str. 474.

²⁵ WL str. 489.

jak tento pojem chápeme, buď vše nebo nic.²⁷

Tyto úvahy o nemožnosti vybudování etiky s naprosto objektivní platností na základě empirického pozorování vedly Webera k příkrému oddělení funkcí poznávacích a hodnoticích. Proto také v jeho pojetí věda, hlavně její teoretická část, není návodem k jednání a nedává „recepty“ pro praxi.

Empirickým disciplinám jde o to, aby ukázaly, že platnost nějakého praktického imperativu a pravdivost nějakého zjištění skutečnosti leží na úplně nesouvisejících rovinách, a že jejich směřování je na újmu oběma sférám. To byla podle Webera chyba Schmollera a jeho žáků, kteří se mimo jiné domnívali, že studium vlivu faktických etických nebo náboženských přesvědčení znamená, že máme tato přesvědčení buď odmítnout nebo považovat za hodnotná v kladném slova smyslu. To není správné, právě tak jako domněnka, že vyjadřující souhlas s nějakou etikou hodnotou říkáme také něco o jejím faktickém vlivu. Svě hledisko na tuto věc vyjádřil Weber takto:

„Popírám velmi důrazně, že by nějaká realistická věda o mravnosti, tj. zjištění faktických vlivů, jež mají v nějaké skupině lidí převládající etická přesvědčení, produkovala nějakou etiku, která by mohla vůbec někdy říci něco o tom, co má platit.“²⁸ „Domníváme se, že nemůže být úkolem nějaké empirické vědy nalézat závazné normy a ideály a tím dávat recepty praxi.“²⁹

Jak tedy může sloužit věda jednání, a zvláště jak pomáhají při rozhodování vědy sociální? Proč tedy stále zdůrazňujeme nutnost rozsáhlých empirických znalostí o sociálních skutečnostech?

Odpověď je v přednášce *Věda jako povolání*. Tam je závěrečná formulace Weberových názorů o významu a charakteru vědy.

Zde se především praví, co věda nemůže nikdy splnit. Mnozí se totiž domnívali, že to bude právě ona, jež odhalí definitivní smysl skutečnosti:

„Co je smyslem vědy za těchto jejích vnitřních předpokladů³⁰, když všechny

dřívější iluze, které v ní byly kladený: »cesta k pravému bytí«, »cesta k pravému umění«, »cesta k pravé přírodě«, »cesta k pravému štěstí« zmizely? Nejjednodušší odpověď na to dal Tolstoj slovy: neukazuje smysl, neboť neodpovídá na jedinou pro nás důležitou otázku: „Co máme dělat? Jak máme žít?“ Skutečnost, že takovou odpověď nedává, je naprosto nepopíratelná. Otázkou ovšem je, v jakém smyslu nedává „žádnou“ odpověď, a zda přece jen tomu, kdo otázku správně kladde, nemůže něco dokázat.“³¹

Řešení tohoto problému musí však předcházet úvaha o tom, co Weber nazval „vnitřními předpoklady“ vědy. Znovu je nutno zdůraznit ono základní metodologické stanovisko Weberovo, že totiž nikdy nedosáhneme definitivního poznání totality společenských jevů. Z toho zcela nutně vyplynuly všechny jeho úvahy o „ideálním typu“ jako pojmovém nástroji k zvládnutí sociální i historické skutečnosti. Dějiny sociálních věd a historické vědy jsou příkladem toho, jak byly v minulosti používány tyto ideálně typizující konstrukce, jež měly zachytit, poznat složení a vývoj společnosti. Dějiny kterékoliv vědy jsou postupem od jedné relativní formulace k další relativní formulaci. Nepopírá se tím pokrok vědy a našeho poznání, avšak zároveň se tento proces považuje za principiálně nekonečný. To Weber krásně vyjádřil ve svém srovnání vývoje vědy a umění:

„Proti určitým společným předpokladům umění a naší práce stojí zvláštní osud, který tuto práci od umělecké práce hluboce odděluje. Věda je »vetkána« do plynutí pokroku. V oblasti vědy jde skutečně o pokrok, v oblasti umění není — v tomto smyslu — pokroku. Není pravda, že by nějaké umělecké dílo určité doby stálo umělecky výše pro nové technické prostředky, kterých bylo použito, nebo pro objevení zákonů perspektivy. Nestojí výše ve srovnání s jiným jen pro tato technická zdokonalení.

— — — Umělecké dílo, které je skutečně splněním (Erfüllung), nebude nikdy překonáno, nikdy nestárne — — — nikdo nebude moci o něm říci, že bylo jiným uměleckým dílem, jež je také splněním, překonáno.

²⁶ „Jede denkende Besinnung auf die letzten Elemente des sinnvollen menschlichen Handelns ist zunächst gebunden an die Kategorien „Zweck“ und „Mittel“. WL str. 149.

²⁷ WL str. 479.

²⁸ WL str. 464.

²⁹ WL str. 149.

³⁰ Weber zde myslí na skutečnost neustálého pokroku vědy, který dokazuje, že každé naše schéma, jež má „vyjádřit“ skutečnost, má jen omezenou platnost.

³¹ WL str. 540.

Naproti tomu každý z nás ve vědě ví, že to, na čem pracoval, bude v 10, 20, 50 letech zastaralé. To je onen osud, ano: to je smysl práce vědy, kterému je ve zcela specifickém smyslu podřízena: každé vědecké »naplnění« znamená nové otázky a bude překonáno a zastará. S tím se musí smířit každý, kdo chce vědě sloužit. Vědecké práce mohou zůstat významné jako výrazy své umělecké kvality, nebo jako prostředky — školení k práci. Avšak být vědecky překonán je — a to musí být opakováno — nejen osud nás všech, nýbrž cíl nás všech. Nemůžeme pracovat, aniž bychom doufali, že jiní dojdou dále než my. Principiálně jde tento pokrok do nekonečna.³²

Ke zkoumání vnitřních předpokladů patří i jeho úvaha o tzv. bezpředpokladovosti vědy.

„Dnes se mnoho mluví o vědě, jež nemá žádné předpoklady. Jde o to, co se tím rozumí. Při každé vědecké práci se vždy předpokládá platnost logických pravidel a metodiky — těchto obecných základů naší orientace ve světě. Avšak tyto předpoklady jsou při nejmenším problematické. Předpokládá se dále, že to, co bude výsledkem vědecké práce, bude důležité ve smyslu: hodno vědění. Tento předpoklad ovšem není opět možno dokázat prostředky vědy.“³³

Věda, a hlavně přírodní vědy, nám dávají odpověď na otázku, co máme dělat, když chceme ovládat život technicky. Chceme-li to však, a má-li to konec konců smysl, se již vymyká jejich možností, anebo se to již předpokládá. Podobné, a spíše ještě složitější, je to u všech věd sociálních. Tam Weber naprosto bezpodmínečně popíral možnost „vědeckého“ zastupování praktických stanovisek, kromě případů stanovení prostředků k nějakému pevně danému účelu. Kromě toho popíral možnost konečného řešení etických otázek, neboť různé hodnoty stojí vůči sobě v neřešitelném boji.

Věda je tedy v tomto případě hlavně nejdokonalejším prostředkem orientace ve skutečnosti, znalostí techniky ovládání života, vnějších věcí a dokonce i jednání lidí pomocí předpovědi a kalkulace. Konečně věda také učí metodě myšlení, ovládání nástrojů, a nakonec, což je velmi důležité, dopomáhá nám k jasnosti — chceme-li ji ovšem; nemůže však svými prostředky toto „chtění“ vyvolat.

Jak již bylo zdůrazněno, Weber nepatřil

k onomu novoromantickému hnutí v sociálních vědách, jež bylo ideologickým představitelem iracionalistického pojetí politiky, spoléhajícího na intuitivní, učním nepřenositelné schopnosti, jež mají třídy, které jich nabyly dlouhou zkušeností vlády. Naprosto bezvýhradně zamítal novoromantické smíšení předmětu a metody, jež znamenalo prosazování intuice do sociálních věd — věda nemůže být jiná než racionální. Velmi kriticky byl také vůči jejich „naivnímu“ názoru na dějiny, který se snažil pochopit dějiny v jejich bezprostřednosti.

Věda je nezbytnou součástí naší moderní civilizace, její význam pro naše ovládání přírody je nesmírný a rovněž jednání ve společnosti je dnes, oproti dřívějšímu, nemožné bez neobvykle dlouhé odborné přípravy. V tom byl Max Weber blízko těm myslitelům, kteří usilují o vytvoření racionální techniky i v oblasti společenské. To je smyslem jeho slov o rostoucí intelektualizaci a racionalizaci života, jež neznamená rostoucí obecnou znalost životních podmínek, nýbrž to,

„že, když chceme, můžeme kdykoliv zkusit, že nejsou žádné tajemné, nevypočitatelné síly. Naopak můžeme — alespoň v principu — všechny věci kalkulací ovládnout. To ovšem znamená »odkouzení« světa“.³⁴

Moderní věda také umožňuje pomocí své analýzy poznání našich vnitřních konfliktů, motivů a kromě toho je nejlepším prostředkem k odstraňování všech našich iluzí, byť sebemilejších. Nemůže však být ničím jiným než skvělým nástrojem pro ovládání reality. Čeká-li od ní někdo více, bude zklamán.

Cílem Weberových prací o objektivitě sociálních věd bylo vlastně ukázat, jak je hranice mezi hájením vlastního přesvědčení a konstatováním tohoto přesvědčení „jemná jako vlas“. Máme-li vyjádřit stručně v několika bodech jejich význam, dostaneme se k těmto výsledkům:

1. Sociální vědy ukazují na základní hodnotící východiska, z nichž vycházejí sobě protichůdné názory. Nemýlíme se totiž jen o protivnících, nýbrž často i o tom, co chceme. Často totiž spojujeme nesourodá přání, jež se vlastně vylu-

³² WL str. 535.
³³ WL str. 541.

³⁴ WL str. 536.

čují. Vědec může a má tyto vnitřní spory objevovat a má také popřípadě ukázat na vnitřní bezespornost určitých stanovisek.

2. Vědec má dedukovat pravděpodobné důsledky hodnotících stanovisek, jež vyplývají z jistých základních axiomů, jestliže budou jen tato a žádná jiná stanoviska vzata k výkladu nějakých sociálních situací.

3. Vědec má zjišťovat faktické následky, jež praktické provádění určitého programu nutně má. Musí ukázat:

- a) na prostředky, jichž bude zapotřebí k dosažení stanovených cílů, a
- b) na nutnost jistých, nechtěných následků. Tato práce vědy má velkou hodnotu etickou, neboť umožňuje odpovědnému politikovi, aby upozornil své stoupence na rizika vlastního programu.

4. Vědec musí upozornit na možná nová stanoviska, jichž si zástupce nějakého programu nevšiml a k nimž nezaujal poměr, i když provádění jeho programu ho k nim vedlo.

Weber spojoval toto pojetí vědy s novým etickým postojem, jež si vyžaduje naše schopnost domyslet si relativní jistotou následky našich činů. Byl-li dříve základním tónem etik (např. antických) důraz na osudovost, na zkušenost, že jsme jen osobami v jakémsi světovém dramatu, a později (například v etice křesťanské) přesvědčení o možnosti zásahu do skutečnosti z vnitřní, mravní nutnosti, jakési utvoření nové skutečnosti z našeho rozhodnutí, v současnosti platí, že ten, kdo jedná, musí mít kromě vnitřní jistoty a přesvědčení o mravní hodnotě svého poslání a svých činů i pocit zodpovědnosti za své činy. Nesmí měřit dobro nebo zlo jen svou vnitřní jistotou, musí vidět, že každý jeho čin bude mít následky a že on má mravní povinnost a odpovědnost vůči všem, koho se jeho činy týkají.³⁵

Nyní je již zřejmé, proč vyzdvihoval úkol vědy pro praktické rozhodnutí. Etika přesvědčení nepotřebuje tolik rozboru situace, v níž se jedná, nepotřebuje zkoumání následků činů, neboť mravní

hodnota je zde vázána jen na vnitřní jistotu, na přesvědčení o mravně kladné hodnotě činu. Etika následků musí používat všech poznatků o kauzálním spojení událostí, a rozhodnutí o tom, co se má nebo nemá dělat, musí být učiněno až po rozvážení všech myslitelných možností.

Ovšem toto rozhodnutí už nejde vyčítat, nejde „poznat“. Tam stojíme všichni před stále se opakujícím bojem, jenž je nedílnou součástí našeho života.

5. Stále a stále se u Webera opakuje myšlenka, že vědec musí vždy poctivě oznámit, kdy přestává vykládat a kdy začíná rozlišovat mezi „zlým“ a „dobrým“; je to základ jeho intelektuální i mravní poctivosti vůči posluchačům a čtenářům a je to, pokud jde o sociální vědy, jeho povinnost, aby při rozboru vlastních prací ukázal na to, kde se jeden pohled zaměřuje za druhý.

Neexistuje ovšem nestranné poznání v tom smyslu, že by nebylo vázáno vztahem k hodnotám, neexistuje tedy ona nestrannost vědy, jež se skrývá za rozdělením na poznání „vědecké“ a „nevědecké“, přičemž o prvním platí, že je objektivní, kdežto druhé je považováno za více nebo méně subjektivní. Neexistuje objektivita člověkem dosažitelná v tom smyslu, že by byl jakýsi všem názorům nadřazený princip, jenž by rozhodoval o vzájemně protichůdných názorech. Paradoxním, avšak zcela nutným důsledkem tohoto nedostatku úplné objektivity (v noetickém významu) je požadavek „objektivit“ a „svobody od hodnocení“ v sociálních vědách. Tento požadavek je právě důsledkem existence rozmanitých teorií, filosofii a životních perspektiv či programů. Přímé hodnocení je tudíž potom jen „sloužením tomu nebo onomu bohu“:

„Každé hodnocení cizího »chtění«, má-li mít smysl, musí být kritikou z půdy vlastního světového názoru, musí být porážením cizího ideálu vlastním ideálem.“³⁶

II.

Závažnost Weberových názorů je zřejmá z toho, že přes zcela pochopitelné úsilí o vytvoření myšlenkové jednoty poráže-

³⁵ Weber k tomuto rozlišení užívá pojmů: etika přesvědčení a etika zodpovědnosti (Verantwortungsethik, Gesinnungsethik).

³⁶ WL str. 157.

ného národa dokázal studentům tohoto národa říci, že etické a tudíž i politické problémy nejsou jednou provždy a jednoznačně řešitelné. A hlavně to, že se nemohou při tom skrýti za „vědecké pravdy“, neboť i ty jsou v sociologii a s ní související politice vždy jen omezené. Je proto pochopitelné, že reakce na jeho myšlenky byla často jen radikálnějším příklonem k směru, který vznikl v Evropě již před I. světovou válkou, tj. k novoromantismu. Nové metody poznání, které se tento směr snažil uplatnit i v sociologii a které Max Weber tak houževnatě potíral, měly nahradit racionální prostředky, jež zklamaly při budování jednotné metafyzické koncepce³⁷. Literární debata, která se vyvinula po vydání *Vědy jako povolání*, měla čtyři hlavní účastníky: Ericha von Kahlera, Artura Salze, Ernesta Troeltsche a Maxe Schelera.

Kahlerova kniha³⁸ je jakýmsi válečným manifestem úplně „nové“ vědy proti celé „staré“ vědě, proti intelektualismu, historismu a specialismu vysokých škol. Kahler mluví, jak o něm napsal Troeltsch, ve jménu

„mládeže, která u vědomí naprosté nutnosti duchovní reorientace usiluje o jasně a metodicky jistě univerzální znovuvybudování vědy“.³⁹

Weber je podle něho pravým zástupcem „staré“ vědy — je představitelem spojení pozitivismu s novokantismem. Jeho práce vedou k úplnému intelektualizování postoje vůči světu, k „odkouzlení“ světa a přiblížení se ke kauzálnímu pojetí celku. Proti úplnému naturalismu je chráněn převedením kauzality na formální apriori rozumu, který pracuje na jakési nevy-světlitelné a nikdy neurčitelné látce. Duševní život a jeho obsahy se za těchto podmínek stávají praktickými kategoriemi, hodnotami, mezi kterými může volit jen osobní volní rozhodnutí. Svět skutečnosti a svět hodnot, toho, co má být, je nespojen. Všechna metafyzika je pro Webera lží a náboženství, ač nikoliv úplně odmítnuto, je převedeno na temný, téměř zuřivý skepticismus.

Znovu a znovu opakuje Kahler, že tyto myšlenky jsou v souvislosti s demokracií a s vypínavostí víry v pokrok. To ovšem ještě více zvětšuje jeho odpor vůči teoretickým východiskům těchto důsledků.

Z této tragedie intelektualismu a „hry satyrů“ dnešní universitní vědy je prý jen jedna cesta: nové osobní vůdcovství a spojení vědy se životem, tedy právě to, co Weber považoval za součást doby proroků a za to, co je dnes nemožné:

„Lebendig einen Zusammenhang und lebendig ein Gesetz zu suchen ist die Aufgabe“.

Jde o to opět nalézt spojení toho, co jest, s tím, co má být. V dnešním světě to bude poněkud jiné než v Řecku. Toto spojení se nemůže stát v jednoznačné, klidné jednotě Demiurga, nýbrž v plynoucí, trvajících jednotě života. Avšak typ filosofie, kterou ukazoval Bergson, mu nestačí, neboť je bezesměrná. Kahler ostře kritizuje filologicko-historickou metodu v duchovědách jako zdroj analytického specialismu a proti tomu staví studium organických celků a vzájemných souvislostí.

Salzova kniha⁴⁰ je kritickou odpovědí Kahlerovi. Kahlerovo vědění je jen esoterickou vírou a není žádnou vědou. Důsledky jsou jasné: buďto prosazování nenesitelného diletantismu, hravé virtuozity, žurnalismu, nebo návrat ke katolicismu, ke kterému již vede Scheler se svými podobnými historickými konstrukcemi. Avšak sám také není daleko od některých Kahlerových názorů. I on spojuje příliš úzce vědu s filosofií, úplně ignoruje matematiku a přírodní vědy, nezná žádná imanentní kritéria vědy, činí vědu závislou na životních potřebách a chápe potom v Diltheyově duchu dějiny evropské vědy jako výsledek měnících se životních pocitů a zážitků evropského člověka.

Ernest Troeltsch v jednom ze svých posledních článků před smrtí rozebírá základní novoromantické tendence v Německu (kruh Stefana George, novokatolicismus) a připojuje poznámky k spisům Kahlera a Salze. Jeho závěrečná slova

³⁷ Roscher und Kntes und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie, Schmollers Jahrbücher, ročník 27, 29, 30, 1903–1906.

Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, sv. 22. 1905.

³⁸ Erich von Kahler: Beruf der Wissenschaft, 1920.

³⁹ Ernest Troeltsch: Die Revolution in der Wissenschaft, str. 83, srv. pozn. 41.

⁴⁰ Artur Salz: Für die Wissenschaft gegen die Gebildeten unter ihren Verächtern, 1920.

o celé této „revoluci vědy“, která chce odstranit starou vědu a která usiluje o nalezení vůdčí osobnosti, životní původnosti, pohyblivosti a vztahu k organickému toku života, vyjadřují, myslím, dobře charakter tohoto hnutí:

„Tato revoluce vědy je ve skutečnosti začátek veliké světové reakce proti demokracii a socialistickému osvícenství, proti racionální důvěře organizujícího rozumu, který se pokouší ovládnout bez zastavení skutečnost, a proti vždy při tom předpokládanému dogmatu o rovnosti lidí.“⁴¹

Je to novoromantika jako kdysi v Sturm und Drangu, avšak má po ruce mnohem propracovanější, vědecké prostředky. Jde při tom také o nalezení zákona o dogmatu, přičemž stoupající úsilí o jeho obnovení vede stále víc a více buď k novému racionalismu nebo k mystickému osobnostnímu kultu. Troeltsch, jak plyne z jeho předcházejících slov, je velmi nedůvěřivý k tomuto pokusu. V závěru svých slov o Kahlerovi vyjádřil svůj názor takto:

„Je symptomatické, že Kahler slučuje tři věci, které duchovní vývoj ostře oddělil, a které ve skutečnosti jsou hluboce odlišné: pozitivní, více nebo méně exaktní vědy, filosofii směřující k celku, a politické a prakticko-osobní životní stanovisko. Všechny tyto tři věci chtějí mladí pánové přeskóčit jedním skokem; třetí je ve skutečnosti pro ně nejdůležitější. Tímto násilným zjednodušením docházejí k tajemné mystice, která může spočívat jen na vízi a vnuknutí... Avšak tato esoterika má být zároveň vědou; má formovat celý německý národ a má ho také spasit... Ve skutečnosti však musí být tyto tři tendence pečlivě oddělovány — přes Kahlerův protest.“⁴²

„Věda může být jen pozitivní a musí být speciální vědou — v tom se přiznávám cele ke staré vědě, protože vedle ní neexistuje žádná jiná. To, co o ní říká Max Weber ve své jasnosti a mužnosti, je jediné pravdivé. O tom nechci ztrácet ani jedno slovo. Něco úplně jiného je samozřejmě filosofie, která není exaktní a pozitivní vědou; ta si proráží z určitého bodu cestu k zachycení celku a musí teprve potom získat vztah k jednotlivostem. O ní mám zcela jiný soud než Weber a věřím, že některé myšlenky Kahlerovy jsou

blíže pravdě než Weberův pro mne nemožný skepticismus a jeho heroismus, jenž schvaloval hodnoty násilné.“⁴³

V článku, který se vztahoval k sociologii vědění, vyjádřil i Max Scheler své stanovisko k Weberovi.⁴⁴ To, co napsal Max Weber o vědě a jejím významu pro tvoření „světového názoru“, není podle Schelera jen pouhý „document humain“, nýbrž otřásající dokument celé doby..., a tato doba je bohužel naší dobou. To vysvětluje, proč Weber není ve svých názorech sám a proč jeho vliv byl tak veliký i mimo odborný okruh. Scheler totiž mluví i o Jaspersovi a Radbruchovi jako o odchovancích Maxe Webera.⁴⁵ Jeho pojetí objektivitě vědy se rozšířilo v Německu téměř obecně.

Scheler takto shrnuje hlavní body Weberovy přednášky:

1. pozitivní odborné vědy nemají pro vytváření světového názoru žádný význam. Musí být přísně nehodnotící a „weltanschaulich voraussetzungsfrei“. Jejich historický vývoj směřuje do nekonečna.

2. Přesto člověk potřebuje světový názor, je nutno jistým „bohům“ sloužit a jiné vylučovat. To je konec konců důležitější než všechna věda.

3. Filosofii chápe Max Weber v duchu novokantismu jen jako čistě formální nauku o poznání a o hodnotách. Od dob Kantových není možná žádná pozitivní metafyzika. Filosofie takto pochopená nemůže ovšem dát člověku žádný „světový názor“.

4. Místo filosofie má být vyplněno filosofickou naukou o světových názorech, srovnávací „idealtypologií“ postojů člověka vůči světu a snahou „rozumět“ pomocí všech dostupných metod stupňům lidského myšlení v jeho vývoji.

5. Metafyziku, která byla vždy základem vši filosofie, má nahradit to, co Scheler nazývá „profetickou filosofií“. Weber se mu v tom jeví jako „nominalistický voluntarista s kalvínskou myšlenkovou strukturou bez kalvínské víry“⁴⁶. Mluví v této souvislosti o „démonech“

⁴¹ Ernest Troeltsch: *Die Revolution in der Wissenschaft*, Schmollers Jahrbücher, sv. 45., ročník 1921.

⁴² cit. dílo str. 89.

⁴³ cit. dílo str. 90.

⁴⁴ *Weltanschauungslehre, Soziologie und Weltanschauungssetzung* in Moralia — Schriften zur So-

ziologie und Weltanschauungslehre Bd. 1., 1923.

⁴⁵ K. Jaspers: *Psychologie der Weltanschauungen*, 1919. Gustav Radbruch: *Rechtsphilosophie*, 3. vyd. 1932.

⁴⁶ *Weltanschauungslehre, Soziologie und Weltanschauungssetzung*, str. 4.

v člověku, kteří optují pro ta neb ona božství.

6. Konečně však Weber konstatuje smutnou skutečnost: nežijeme v době „proroků“, „prorok“ a „vykupitel“ zde není. Nezbyvá nic jiného než jeho eschatologické očekávání a bolestná trpělivost v absolutní „tmě“, v „noci“, jež nás obklopuje. V této noci můžeme dělat jen asketickou vědu a nehodnotící nauku o světových názorech.

Scheler v některých bodech s Weberem souhlasí, hlavně v tom, že věda je nedůležitá pro kladení světového názoru. Kritizuje na tomto místě Kahlerovu knihu, kterou jinak považuje za velmi oprávněnou. Kahler totiž:

„nevidí grotesknost svého pokusu chtít v budovat zcela nové základy a metody pro odborné vědy, ať už induktivní nebo deduktivní, jež tvoří dva tisíce let starou součást dějin západu“.⁴⁷

Věda totiž skutečně nemůže splnit onen veliký úkol, který byl na ni položen, totiž být výlučným zdrojem činu a světového názoru. Je tomu tak z těchto důvodů: k podstatě vědy patří mnohost vyplývající z dělby práce. „Die“ Wissenschaft existiert nicht. Jsou jen „vědy“. Avšak světový názor vyžaduje jednotu. Věda, ať již postupuje induktivně nebo deduktivně, je vždy nehotová. Světový názor naproti tomu chce něco „evidentního“, chce celek, který by reprodukoval pomocí „otevřeného“ nebo „uzavřeného“ systému věčné strukturální formy světa.⁴⁸ To ovšem nemůže být výsledkem kolektivní a v čase rozložené vědecké práce, neboť, a v tom prý spočívá Weberova největší chyba,

„... jen osobní forma poznání je s to ukázat světový celek a jen pro ni je přístupný absolutní stupeň jsoucnosti všech věcí. Zfalšoval s Kantem (tj. Weber) ideu absolutní shody se skutečností („pravdu“ v přisném slova smyslu) s ideou pouhé „obecné platnosti“ pro všechny lidi“.⁴⁹

Toto místo dobře ukazuje, jak Troeltsch jasně viděl nebezpečí kultu osobnosti,

kteřá odhaluje pravdu. Jaký je však poměr metafyziky vůči vědě? Scheler ovšem ví, že přes veškeré úsilí není „Metafyzika“, nýbrž jsou mnohé metafyzické systémy. V jakém vztahu jsou vůči vědě, jež pokračuje do nekonečna? Na to odpovídá, když mluví o vývoji filosofie, takto:

„Metafyzika nemá kontinuitivní pokrok, avšak nemá také kontinuitivní znehodnocování každého stupně vědění stupněm dalším, tak jak to nutně činí věda.“⁵⁰

„Kromě toho roste filosofie ještě v druhé dimenzi: tím, že každý z jejích možných typů usiluje o to, aby zahrnul do své stavby rozšířeně a stále rostoucí vědomosti pozitivních věd a aby je pronikl svým duchem. Jen v tomto posledním smyslu je metafyzika také „výrazem doby“, tj. historicky podmíněna. Jinak je však — právě pro svou metodu poznání — „philosophia perennis“.⁵¹

Scheler ani ostatní nebyli poslední, kdo se vraceli k Weberovým myšlenkám, avšak čtyři příspěvky, které napsali, dosti výrazně vyjadřují různá možná stanoviska.

Na knihách a člancích, které se objevily po Weberově přednášce, je vidět, že byly znovu rozvířeny otázky, které již před tím tak mnoho zajímaly všechny sociology a národohospodáře, uvažující o významu své vlastní vědecké práce. Bezprostřední reakcí nebyly vyčerpány náměty, které byly obsaženy ve Weberově díle a v jeho pracích o metodologii sociálních věd. Německá sociologie po I. světové válce byla silně Weberem ovlivněna, hlavně sociologie práva a vědění. Zcela správně se označuje např. dílo Karla Mannheim⁵² za spojení Maxe Webera a Karla Marxe; kromě toho i celá škola tzv. nauky o ideologech⁵³ má Weberovi mnoho co děkovat.

Většina důkladnějších prací o metodologii sociálních věd se vyrovnává s Maxem Weberem. Tak např. Felix Kaufmann v obou vydáních své knihy o metodách sociálních věd⁵⁴ probírá znovu to, co bylo předmětem Weberových článků. Dokonce ještě roku 1949 odpovídá We-

⁴⁷ cit. dílo str. 8–9.

⁴⁸ cit. dílo str. 9.

⁴⁹ cit. dílo str. 11–12.

⁵⁰ cit. dílo str. 15.

⁵¹ cit. dílo str. 16.

⁵² Karl Mannheim, hlavně *Ideologie und Utopie*, 1929, a všechny články o „sociologii vědění“. Vlastní přehled o celém problému podal v článku *Wissenssoziologie* v *Handwörterbuch der Soziologie* hsgb. von A. Vierkandt, 1931, IV. sv., str. 659–680.

⁵³ Srv. o otázce Mertlův článek *Ideologie v dnešní politice*, Sociální problémy, ročník I, 1931. Tam je také přehled o celém tomto směru výkladu politických doktrín; z německých pramenů sem patří hlavně: P. Szende: *Verhüllung und Enthüllung*, 1922; G. Salomon: *Historischer Materialismus und Ideologienlehre*, Jahrbuch für Soziologie, hsgb. von G. Salomon, II. sv., str. 386 a d., 1926; také H. O. Ziegler: *Ideologienlehre*, ASP, sv. 57., str. 657 a d., 1927.

berovi na jeho odmítání hodnocení ve vědách článkem v *Social Research*⁵⁵, kde zcela správně vystihl nejhlubší východisko Weberovo pokud jde o názor na objektivitu sociologie. „Doplňkem názoru, že etické soudy jsou subjektivní, je doznání, že základní etické problémy nejsou řešitelné.“⁵⁶ Kaufmann je přesvědčen, že i dnes se dohodneme o základních etických hodnotách, že však jsou spory o relativní pořadí obecně přijatých norem. Právě tak to chápe Weber, když mluví o boji hodnot, jenž nikdy není definitivně skončen.

V politické ekonomii, sociologické nauce o etice a také u historiků a metodologů politické ekonomie našel Weber velký ohlas i mimo Německo. Svědčí o tom např. dílo anglického národohodopodáře L. Robbinse⁵⁷, švédského ekonoma G. Myrdala⁵⁸, německého sociologa v. Wiese⁵⁹, amerického sociologa T. Parsonse⁶⁰ a mnoha dalších.⁶¹

III.

Proč se zabýváme Weberovou interpretací funkce společenských věd a jejich objektivitu téměř po padesáti letech od její formulace ve *Vědě jako povolání*? Historické důvody a snaha porozumět tomu, co bylo obsahem jedné z velkých metodologických debat počátku našeho století, jsou jedním z motivů tohoto zamýšlení. Weberův problém však je a bude stále živý a proto se v pozmeněné formě znovu a znovu vrací. Bezprostřední reakce Kahlera, Salze, Schelera a Troeltsche neuzavřela diskusi. Na tomto místě nelze uvést vyčerpávajícím způsobem všechny

pozdější protichůdné výklady smyslu Weberovy teorie objektivitu sociálních věd. Je však zajímavé, že na jedné straně byl obviněn z otevření dveří iracionalismu⁶² — což byl důsledek jeho přesvědčení o existenci konfliktu mezi hodnotami, mezi kterými nelze racionálně a vědecky vybírat — a tím ve svých důsledcích i z přípravy fašismu, a na druhé straně byl fašistickými filosofy, jako byl Carl Schmitt⁶³ a Christoph Steding⁶⁴, obviňován z toho, že je jedním z nejvýraznějších představitelů „choroby evropské kultury“ — neutralismu. Steding ho spojoval duchovně s Thomase Mannem. Jejich dílo je mu posledním projevem buržoazního ducha: je kapitalistické, urbánní, abstraktní, nominalistické, neutralistické, novokantovské. Tato *reductio ad Hitlerum* nebo naopak obviňování z neutralismu jsou často doplňovány výtkami, podle kterých Weber zavedl společenské vědy do „marasmu relativismu“⁶⁵, nebo podle kterých je představitelem „ušlechtilého nihilismu“. Je zřejmé, že všem těmto výtkám je společné právě to, proti čemu Max Weber bojoval, to jest nerozlišování vědy a filosofie a příliš optimistické přesvědčení, že mravní hodnoty tvoří harmonický, případně hierarchický celek, v němž není boje, zápasu a vzájemného popírání.

Závěrem bych chtěl zaujmout stanovisko k tomuto velkému problému, jak se nám jeví po zkušenostech a aplikaci dogmatismu na teorii i praxi sociologie.

Weberovy otázky jsou v podstatě otázkami o smyslu sociologie. Mají při tom tři úrovně. Řeší 1. vztah sociologie a filosofie, 2. vztah autority a různých fo-

⁵⁵ *Methodenlehre der Sozialwissenschaften*, Vídeň 1936, a *Methodology of the Social Sciences*, Oxford 1944.

⁵⁶ Felix Kaufmann: *The Issue of Ethical Neutrality in Political Science*, *Social Research*, sv. 16, č. 3, ročník 1949.

⁵⁷ tamtéž str. 349.

⁵⁸ Lionel Robbins: *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, II. vyd., 1935. „Ekonomie jedná o zjištění faktů — etika o hodnocení a závazcích. Tato dvě pole zkoumání nejsou na téže úrovni zkoumání. Mezi generalizací pozitivních a normativních studií je logická propast, kterou nemůže překlenout žádná duchaplnost.“ Str. 148.

⁵⁹ Gunnar Myrdal: *Das politische Element in der national-ökonomischen Doktrinenbildung*, 1932.

⁶⁰ Leopold von Wiese: *Ethik* 1947.

⁶¹ Rozdíl mezi sociologickým a etickým postojem k nějaké věci je v tom, že první usiluje ukázat pomocí zkušenosti, pokud možno pomocí experimentu, že jestliže budeme jednat tak a tak, budou následovat za určitých podmínek ty a ty ná-

sledky. Čtenáři nebo posluchači se přenechávají na vůli, jak se rozhodnout. Etik naproti tomu je tak naplněn přesvědčením o hodnotě a následcích svých činů, že znovu a znovu vyslovuje své: „Běda, jestliže neuděláte to, co jsem vám radil.“ Str. 39.

⁶² Talcott Parsons: *The Structure of Social Action*, 1937.

⁶³ Srv. např. Stanislaw Warynski: *Die Wissenschaft von der Gesellschaft. Umriss einer Methodenlehre der dialektischen Soziologie*, 1944.

⁶⁴ Georg Lukacs: *Die Zerstörung der Vernunft*, Berlin 1955, zejména str. 474–88.

⁶⁵ Carl Schmitt: *Der Begriff des Politischen*, 1927.

⁶⁶ Christoph Steding: *Politik und Wissenschaft bei Max Weber*, Breslau 1932.

⁶⁷ Leo Strauss: *Natural Right and History*, Chicago 1953, a Eric Voeglin: *The New Science of Politics*, Chicago 1952. Dobrý přehled o tom podává Guenther Roth v článku: *Political Critiques of Max Weber: Some Implications for Political Sociology*, *American Sociological Review*, April 1965, No. 2, str. 213–223.

rem moci na jedné straně a společenských věd na straně druhé, čili směřují k problému akademických svobod apod., a 3. vztah jednotlivých koncepcí sociologie, která bývá někdy chápána úzce jako technokratické sociální inženýrství, avšak také jako sociální kritika a nejhluběji jako teorie společnosti.

Domnívám se, že Weber správně zdůrazňoval nebezpečí ztotožňování filosofie s odbornými vědami. Snažil se ukázat na vnitřní hodnoty vědy, kterým musí být vědec oddán, chce-li pěstovat vědu. Proto je mu také věda „povoláním“ (vocation, Beruf). Společenské vědy, zejména pak sociologie, jsou mladými vědními obory a hledají svůj poměr vůči filosofii, praktické politice a řízení. Jedno je však jisté, posuzujeme-li sociologicky je samotné: Jsou novým sociálním subsystémem, který vznikl v důsledku vývoje samotné společnosti. Věda — a tudíž také sociologie, chce-li být vědou — má jistá pravidla, metodologické principy, které nelze ztotožňovat s metodami filosofickými, teologickými, uměleckými. Převádět jedno na druhé znamená obvykle deformaci jednoho z těchto subsystémů. To však neznamená, že mezi nimi jsou „vodotěsné“ přepážky. Filosofie, politické ideologie i politická praxe působí rozhodujícím způsobem na výběr jejich témat, toho, co je důležité. Jakmile se však z filosofického a politického problému stane předmět vědecký, mění se způsob jeho zpracování. Násilné překlenutí tohoto rozdílu je na filosofické úrovni možné jen nějakým uzavřeným systémem pozitivní metafyziky, kterým byla např. Hegelova filosofie, na nefilosofické úrovni pak tím, že věda posluhuje krátkodobým mocenským cílům.

Je samozřejmé, že jak dílčí, tak i obecnější vědecké teorie společnosti podléhají změnám a vývoji. Existují a v budoucnosti budou existovat různé stupně generalizace, různé koncepce sociologické teorie a různé přístupy k výkladu společnosti. To je přirozený stav vědy, nikoli její přechodné stadium. Nepřirozeným stavem, který signalizuje nebezpečí, je stagnace sociologické teorie, potlačení kritického poměru k dosažené úrovni generalizací. Trvalý pohyb ve vědě je, jak známo, způsoben dvěma momenty: 1. nově zjištěná fakta a jejich zobecnění vedou

k přeformulování dosavadních teorií, 2. mění se však také samotné teorie a generalizace a perspektiva vedoucí k spojování fakt. Tato poslední změna je, jak nás poučuje sociologie vědění, způsobena společenským vývojem. Tatáž fakta se stávají znovu a znovu surovinou jiných a nových teorií, které opět vedou k objevení dalších, dosud opomíjených fakt. To je nesporně zákonitost vývoje vědy. Filosofickou otázkou je, zda toto přeformulování je trvalým a zároveň lineárním pokrokem, nebo jen ideologickým doprovodem společenských změn. Domnívám se, že nejde jen o vystřídání jednoho „falešného vědomí“ druhým. Přes všechnu ideologickou příměs jednotlivých stupňů sociologického poznání přináší každá skutečně vědecká teorie nový pohled, který rozšiřuje a prohlubuje naše vědomosti o společnosti. Složitě dějiny společenských věd jsou důkazem pokroku, který bych nejobecněji charakterizoval jako postupné a složité prohlubování a zároveň rozšiřování znalostí o struktuře i pohybu společnosti. Vždy však budou jednotlivé teorie zabarveny parciálností svého pohledu, jak je tomu ostatně i v přírodních vědách. Není hotové vědy. Existuje jen proud vědeckých zobecnění. V sociologii je tento moment nadto zesilován tím, že její předmět je mnohem více historický než ve vědách přírodních. Společnost je pohyblivý, měnící se systém, jehož vnitřní řád se neustále přeskupuje. Její historičnost je tedy dalším důvodem potřeby stále nových pokusů o její poznání, a zde vystupuje do popředí specifická funkce sociologie, která bývá zanedbávána. Sociologie je autoreflexí společnosti, především soudobé společnosti, která toto zrcadlo „potřebuje“ pro svůj rozvoj. To ovšem nevylučuje hlubší poznání a nové pohledy na minulost.

Myslím, že budeme s Weberem souhlasit také v tom, že podmínkou organického vývoje vědy, ve kterém by byly uvolněny všechny možnosti poznání, je trvalý boj myšlenek, kritika a diskuse. To je nutný důsledek relativity dosažených stupňů vědění. Kdo nesnese tuto skutečnost a chce od vědeckého poznání jistotu nahrazující jistoty náboženské nebo světonázorové, by neměl vědu pěstovat. Charakter vědy je především instrumentální, a jako každý nástroj musí být doplněna

intelektuální činnosti, která stanoví cíle a účely našeho jednání. Každá společnost je znovu a znovu stavěna před tuto volbu v různé míře. Snad se můžeme odvážit tvrzení, že se stále zvětšuje oblast této volby a tím zároveň i svobody a odpovědnosti za tato rozhodnutí. Weberovi vděčíme za to, že tak tvrdošíjně zdůrazňoval skutečnost, že z toho, co jest — a to zjišťuje právě věda —, nelze odvodit to, co býti má. Sebedokonalejší znalost stavu věcí neobsahuje návod k řešení, k činnosti, i když obojí není bez této znalosti možné. Řečeno ještě jinak, v minulosti není nikdy budoucnost obsažena celá. To má ovšem řadu praktických důsledků. Především to znemožňuje chápat vztah teorie a praxe v sociologii tak, jak bývá formulován v tzv. sociálním inženýrství, za druhé to také znamená, že sociologie nemůže být přímým návodem k jednání, jak je to u nás nyní často požadováno. Může ovšem učinit rozhodnutí týkající se společnosti racionálnější, neboť nám dává maximální jasno o tom, co sami chceme a o tom, co jest. Ovšem ani to nenahrazuje hodnocení a vytyčování cílů, kterých se má ve společenské oblasti dosáhnout. Jak upozornil Z. Bau-

man:⁶⁶ „Řešení problému, co je pro skupinu dobré a co špatné, závisí na tom, jakou hierarchii hodnot skupina uznává... Volba hodnot nemůže být »zdůvodněna empiricky«, nemůže být »pravdivá« ani »nepravdivá«, může být pouze uznána jako správná nebo nesprávná. Volba hodnot patří k mimovědeckým činnostem“. Dodejme, že je v podstatě funkcí světového názoru, náboženství, politické ideologie nebo jiného normativního systému, který existuje v každé společnosti.

Max Weber tak jako málokdo v dějinách společenských věd promyslel rozdíl mezi poznáním a hodnocením. Domnívám se, že jeho rozbor nesměřoval k tomu, aby byl pouze rafinovanou obhajobou společenského „statu quo“, jak se mu často vytýkalo. Své politické názory, jež se vyvíjely od konzervativního nacionalismu až po sympatie k německé sociální demokracii po 1. světové válce, vyjadřoval, jak známo, velmi přímo jako politické postoje a hodnotící soudy. V jeho metodologických spisech i v knize *Věda jako povolání* mu však šlo především o to, aby obhájil autonomii a svobodu vědy. A v tomto ohledu nám zůstává blízký i dnes.

⁶⁶ Zygmunt Bauman: *Sociologie*, Praha, 1965, str. 18.